

Els noms populars de les dunes

CARLES DOMINGO

De ben segur que actualment qualsevol persona mínimament escolaritzada sap què són les dunes: aquelles muntanyoles de sorra dels deserts que el vent incessantment va desfent i refent, traslladant-ne els granets un poc tan sols cada cop més enllà. El que ja no sap tothom, però, és que a casa nostra també en tenim, de dunes, i no solament en algun indret especial de la costa, com és ara el delta de l'Ebre, ans gairebé arreu del litoral quan aquest és prou sorrenc i hi fa prou vent (i, fins i tot, com veurem, ben terra endins, lluny de la mar). Bé, ara ben bé, ja no; tanmateix no fa pas tant que sí que n'hi havia hagut.

Des de l'estany de Leucata, al Rosselló, fins a la desembocadura del Segura, a Guardamar i, així mateix, al litoral baleàric s'arreglera un seguit intermitent d'indrets on encara en podem trobar o podem deduir per la toponímia que n'hi havia hagut.

No cal dir que la desaparició en tants llocs d'aquesta formació peculiar del relleu costaner no és més que una conseqüència de l'ocupació massiva per al lleure turístic de pràcticament tota la costa. Les dunes són unes estructures en si fràgils i entre nosaltres no és pas que gaudeixin o hagin gaudit de gaire prestigi, d'una condició més aviat migrada com solen ser, amb alguna excepció, les dunes autòctones. Per tant, han estat fàcilment eliminables quan s'ha volgut posar a punt per a l'especulació urbanística el terreny que ocupen.

No és pas que aparegui en el llenguatge genuí de les contrades on hi ha dunes, aquest mateix terme per a anomenar-les; no manquen, però, paraules o expressions de la llengua popular de l'indret que hi equivalen. Perquè *duna* no és cap mot que pertanyi al lèxic patrimonial de la llengua, és a dir, que hi hagi arribat en l'etapa primigènica de la seva formació. És, podríem dir,

Dunes vives del Fangar (al delta de l'Ebre)

FOTO: ERNEST COSTA

un mot savi, en realitat un manlleu del neerlandès **duin, dûnen**, fet a través de la forma **dune**, que adoptà el terme en francès. En el català és enregistrat per primer cop al segle XVII, en el *Diccionari Lacavalleria* (1696).

La parla del poble no disposa d'un únic mot per a anomenar les dunes. En realitat, gairebé cada contrada les coneix amb un nom diferent, amb una paraula que d'altra banda no sol ser específica. El nom que se'ls dona acostuma a ser el mateix que en aquell lloc es reserva per a anomenar elevacions menors del relleu. Així, per exemple, a les Pitiüses, on les eminències menors, fins i tot les sotaiguades, això és, les prominències del sòl submarí, són anomenades *pujols*, no és estrany que rebien també aquest appellatiu aqueixos bonys minsos del relleu que a casa nostra són les dunes.

Semblantment deu ocórrer a Mallorca amb el mot *munt*. *Munt*, que Coromines comenta haver sentit en el parlar de la gent de mar per a anomenar també les eminències del relleu submarí, és, segons esmenta el *Diccionari*

de geologia, un terme que hi pot ser així mateix sinònim de *duna*.

Es troba també en aquest cas, en la variant *tussal*, el mot *tossal* en quant anomena eminències menors. Hi pararem atenció, però més endavant, perquè és el nom que reben les nostres dunes més conspícues, les dunes de Guardamar.

Sinònims de *duna* de la família de *mont-munt*

Tanmateix, la major part dels sinònims populars de *duna* pertanyen a la família de *mont-munt*. De fet, són els termes amb què la llengua del poble anomena (o anomenava) més pertot les dunes. Hi ha el diminutiu *mont-tell* o *mutell* de les goles de l'Ebre, hi ha l'híbrid *montinya* del Rosselló, i hi ha sobretot un terme com *muntanyar*, que trobem a la costa del Camp de Tarragona, al litoral valencià des del nord de l'Horta fins a Xàbia (Marina Alta) i encara, també, a Menorca.

En els indrets on *muntanyar* es té per *duna* no sembla que hi hagi cap

mot més popular que també ho faci. No passa, però, això a Menorca, segons el *Diccionari de geologia*, que hi situa alhora la variant *mntanyàs*. Amb tot, creiem que aquest altre mot per a *duna* no deu ser sinó la forma del plural de *mntanyar*, en què la terminació *às* en la pronúncia d'aquesta paraula amagaria la *r* de l'acabament *ars* del plural. En realitat, veure-hi el sufix *-às* donaria al mot un valor augmentatiu imprecident. Tinguem en compte —repetim— que en general les nostres dunes no deixen de ser unes eminències del terreny ben minses.

Els Muntanyans

FOTO: INTERNET

Amb tot això entenem *mntanyar* com un derivat format per afixació del sufix *-ar* a *mntanya*, amb la qual cosa tindríem un terme amb sentit col·lectiu. Ben lògic, altrament, per a les dunes autòctones, atès que per la seva escassa tossa poden passar desapercibudes o que hom no hi vegi res d'especial, sinó tan sols un munt de sorra, més que més si es presenten soles. En canvi, sí que cridarà l'atenció una presència plural, amb què és fàcil que es trobi adient de donar un nom específic al lloc. Puix que més que una duna n'és rellevant el conjunt, el *dunar*: un espai sorrenc sense allisar, tot cobert d'unes muntanyoles com repetides, fetes per l'arena que hi ha pertot arreu.

El plural d'aquest mot, *mntanyars*, ha estat objecte d'algun altre tractament dialectal, a més del susdit de Menorca. Hi ha també, per exemple, el que presenta el topònim *els Muntanyans*, que és el nom que té l'espai de costa entre Torredembarra i Creixells; i així mateix el mot *mntanyasos* que Coromines reporta de Sueca. La primera variant

no és sinó el resultat de l'emudiment usual de la *r* final en mots polisíl·labs en el català del Principat, que ha provocat en *mntanyar* (pronunciat «mntanyà») un plural analògic en *-ns*, això és, aquests *mntanyans*. I en el cas suecà, el mateix Coromines ens comenta que és tan sols una excepció aparent; creu que es tracta d'una «alteració metaplasmàtica» de *mntanyars* per reducció de *-rs* i substitució per *-sos*.

Designacions connotatives de les dunes

Parlem ara de les designacions connotatives de les dunes, és a dir, de les designacions que ja en donen una certa idea.

Pot sorprendre que es recorri al derivat d'un mot com *mntanya*, tingut per tothom com el terme bàsic per a anomenar una elevació notable del terreny, per a designar les dunes. Fora que en aquest cas *mntanya* es comporti més aviat com un sinònim de *mnt*, en el sentit de pilot o

aplec¹: un amuntegament sense coherència d'una gran quantitat d'una determinada cosa —en aquesta ocasió, dels granets de sorra—, alçat de terra no pas més d'uns quants metres.

Doncs d'acord amb aquest valor analògic de *mntanya* com a *mnt*, i *mnt* com a acumulació incoherent d'una determinada matèria, tenim el sintagma *mntanya d'arena*, amb

1. El *Diccionari de geologia* entra el mot *piló* com un altre sinònim popular de *duna*, si bé hi posa un interrogant, i el localitza a Menorca. El *Diccionari manual de la llengua catalana*, entre els significats que dona a *piló*, esmenta el següent: «Conjunt compacte d'alguna cosa», una accepció que coincideix amb una de les que posseïx la paraula *mnt*. En aquest valor, doncs, *mnt* i *piló* són sinònims. I és aquesta sinonímia el que ha permès que tant l'un com l'altre mot s'hagin fet servir —sembla— per a denominar les dunes.

En si, la definició de *piló* suara esmentada és prou acceptable per a caracteritzar la duna; és, però, insuficient. Caldria, en primer lloc, que diguéssim que aquesta «alguna cosa» pot ésser la sorra. En realitat, no hem vist en cap dels reculls lexicogràfics consultats (llevat, és clar, del *Diccionari de geologia*) que hi consti en aquesta accepció la paraula *piló*.

el qual, si més no, a Tamarit de Llitera s'anomenen el que no deuen ser sinó unes dunes continentals (això és, dunes de terra ferma, sense cap relació amb les que es fan a la costa). Unes dunes constituïdes —suposem— amb els materials gredosos, per tant, «secs i solts», i en part arenosos, que hi ha a la contrada. Uns materials, certament, que són fàcils de mobilitzar si hi bufa un vent fort i constant; posem per cas, el cerç o vent del nord-est.

Val a dir que el significat del mot *mnt* ampliat fins a incloure-hi el de *duna*, que hem esmentat com a propi del lèxic mallorquí (i també, eventualment, de Xàbia, afegim), funciona d'una manera més explícita aclarint que és d'arena aquest munt. Una locució *mnt d'arena*, per a *duna*, de la qual no es prescindeix pas sempre per a fer-hi referència en l'ús de Mallorca.

Aquest aclariment d'*arena* el trobem també en l'expressió popular de duna recollida a Eivissa: *bony d'arena*. Ací, però, el nucli del sintagma deixa fora de dubtes que es refereix a una protuberància menor del relleu del terreny. Hi és especificat d'una manera menys ambigua la mena de forma del microrelleu a què hom es refereix: *bony* com a apellatiu genèric de 'cim de forma arrodonida' se sol reservar per a elevacions menors (llevat de les contrades ponentines del Pirineu suprem).

Com a nota curiosa esmentem que a la zona de dunes, immediata a l'albufera de València i en espais limítrofs, la tira deprimida, més aviat ampla i allargada, que queda entremig de dues dunes rep el nom de *mallada*. Un mot que creïem pertànyer en exclusiva al món de la ramaderia, però que veïem que al País Valencià anomena també els indrets de reunió i descans de les raberes (això és, ramats), sinònim del mot *pleta* del Principat, i doncs igualment formant part del lèxic *dunar*, és a dir, del vocabulari que ha originat aquesta forma peculiar del relleu que és la duna. Podria ser, però, que s'hi fes, en aquests espais intradunars, que són fàcilment inundables, alguna mena d'herbei bo per al bestiar oví, i això portés els pastors a menar-hi la ramera.

Les montinyes

Dediquem unes poques ratlles a l'híbrid *montinya* (o *muntinya*), el nom rossellonès de la duna. Aclarim en primer lloc que la síl·laba tònica d'aquest mot és la segona, no la darrera; és un mot pla i no agut com erròniament el transcriu el *Diccionari de geologia*. Segons Coromines, no es tracta de cap galleguisme ni tampoc d'un mossarabisme, dues coses ben improbables essent com és un terme únicament rossellonès, i es decanta a pensar més aviat en un encreuament entre *monticle* i *muntyanya*, el qual seria el responsable del seu aspecte quelcom peculiar.

El terme el va recollir en el tros de costa que va de la punta sud de l'estany de Leucata fins a Sant Cebrià, al sud-est de Perpinyà, prop, d'Elna. A més dels punts esmentats anomena aquestes localitats: el Barcarès, Clairà i Pià.

Els muntells

Passem ara a dir alguna cosa de *munzell*, l'únic sinònim de *duna* propi de la llengua popular que consignen els diccionaris de referència.

Munzell és un mot del delta de l'Ebre. *Els muntells de tramuntana* a què feren referència els informadors de la zona als lexicògrafs del *Diccionari de geologia* no eren altre que unes dunes. Cal dir, però, que el vocable ja havia estat enregistrat en un recull solvent de mots de la llengua viva: en el segon suplement de la GEC publicat l'any 1989, i cal dir que ja apareix en la primera edició del DIEC, de l'any 1995, per bé que sense avisar que no és una paraula d'ús general, com sí que fa la GEC, que introdueix el mot precedit de la marca *reg*, és a dir, advertint del seu àmbit parcial d'ús.

Munzell o *montell*? Aquest terme deriva de *munz* o de *mont*? L'esment més antic que n'hem vist és de l'any 1927 i es troba en la referència que hi fa Coromines en l'*Onomasticon*. Explica que, segons una comunicació que li va fer arribar el tortosí Bellpuyg, hi ha «un paratge de les Goles de l'Ebre prop de l'illa de Buda» anomenat *los Montells*, un paratge que deu correspondre al del poble o caseria oficialment conegut ara per *els Muntells*. Però que encara apa-

El restabliment dels conreus comportà que els muntells fossin arrasats

reix grafiat amb *o* i fins i tot amb l'article *los* en un mapa de l'Editorial Alpina, el *Mapa topogràfic de Catalunya*, suposem dels anys seixanta del segle passat².

Altrament, l'*Atlas topogràfic de Catalunya*, en la primera edició de l'any 1995, arran d'aquest poble (que ja hi figura en la forma escrita actual) situa una partida que consigna amb el nom de *la Montellada*, una grafia, tanmateix, que és esmenada a *munzellada* en les edicions posteriors d'aquest atlas, en haver-se incorporat el terme *munzell*, tal qual, en el DIEC, com ja hem dit. I és així com apareix en totes les publicacions posteriors que consignen aquest derivat de *munzell*.

El dialecte tortosí, com sabem, no fa excepció en la pronúncia en *o* de la *o* àtona, pròpia del català occidental. *Montell-munzell* prové del llatí *monticulus*, 'muntanyeta'. Aleshores, segons la nostra manera de veure, potser el problema radica en la dualitat dialectal entre *mont* i *munz* (amb el doblet consegüent *montanya-muntyanya*), en què la variant *mont*, sense ser la majoritària, es conserva prou viva en zones no pas marginals del domini lingüístic. Així és el cas en el català oriental de les terres dels bisbats de Girona³ i Elna o bé, en el català occidental, que es fluctua, en general entre *o* i *u* en la família de mots originats dels llatí *mons montis*, i encara, algun cop, si coexisteixen les dues variants en el mateix lloc, que hom especialitzi cada una d'elles a ano-

menar una determinada cosa. Si més no, això s'esdevé a l'Alta Ribagorça i també a les valls contigües d'Assua i Fosca, a la riba dreta de la Noguera Pallaresa. *Montanya* hi ha generat dos diminutius, *montanyó* i *montanyeta*, el significat dels quals dona nom tan sols a determinats verals d'una muntanya i no pas a cap muntanyeta que per allí hi hagi⁴.

Al País Valencià aqueixa fluctuació entre *o* i *u* de la *o* àtona dels derivats de *mont/munz* és sobretot, diríem, present cap al nord. En l'*Onomasticon*, ultra el *montell* de l'Ebre, hi són esmentats dos casos més: una partida al terme de Sant Jordi del Maestrat, dita simplement *Montells*, i el *racó de Montell*, d'Alberic, a la Ribera de Xúquer.

En realitat, en aquests dos topònims valencians *montell* deu correspondre a *altell*, és a dir, *pujol*. Cosa que fa pensar que deu ser per aquesta caracterització que el terme pot haver estat aplicat a anomenar per extensió aquests monticles que són generalment les dunes.

Montells que no són dunes

I és que *montell* és bàsicament un diminutiu de *mont*, és a dir, un *pujol*. De fet, amb aquest sentit hi ha tot un seguit de topònims que contenen aquest terme i que anomenen llocs que bé ho són, un

- No porta data, però deu ser d'aquells anys, perquè tots els topònims majors hi figuren amb el nom oficial d'aleshores, és a dir, en castellà.
- Esmentem, per exemple, la muntanya de sobre de Besalú anomenada *el Mont*, al cim del qual hi ha el conegut santuari maríà homònim, on Verdaguier acabà d'escriure el *Canigó*.

4. Amb aquests diminutius de *montanya* s'anomenen sectors de l'Alt Pirineu ponentí considerats especialment aptes per al pasturatge. Zones no gaire rostes dels costers pròxims a la carena, però sense que hi arribin, que són ben herba-des i, per tant, bones per a dur-hi a péixer els ramats. Així, per exemple, a la Vall de Bof, el *montanyó de Llacs* o bé, simplement, *la Montanyeta*, al sud-est del *portarró d'Espot* i enclosa entremig d'un tuc, d'un tossal i un coll, tots tres coneguts com de *la Montanyeta*.

Turó d'en Montells (al fons)

pujol, o bé se'n diuen fent referència a un que tinguin molt a prop. Així, posem per cas, el turó, alt de 125 m, anomenat simplement *Montells*, que es troba als afores de Blanes⁵. O bé a l'Alta Cerdanya el *clot de Montell*, a la capçalera de la ribera de Faitú, sota el puig de Dòrria. I encara el pla i la casa de Monteis (amb la *i* per ieisme), a Tavertet (Collsacabra, Osona), nom que deu fer referència al planell amb què culmina el turonet allargassat sota el qual s'arrecera la casa d'aquest nom.

Les dunes de Guardamar

Segurament les dunes més importants que tenim als Països Catalans són les de Guardamar, i ací el nom consuetudinari de la llengua popular encara hi és ben viu. Per als guardamarencs, com ja hem dit, les dunes són *tussals*; això és, *tossals* segons una pronúncia pròpia del català oriental, però que es troba esporàdicament també pel País Valencià quan el terme fa de genèric toponímic i encara en algun lloc fins i tot com a apel·latiu. Coromines esmenta la rodalia de Castelló de la Plana i algunes localitats de la Marina i l'Alacantí com a punts on és amb la pronúncia «tussal» que *tossal* com a genèric es troba en els noms de lloc. Tanmateix, com a

apel·latiu independent tan sols el verifica al poble de Costur, a l'Alcalatén. No esmenta, en canvi, Guardamar, si bé ací és un terme que s'aplica tan sols en la denominació de les dunes. El terme municipal de Guardamar devers migjorn i ponent deixa de ser pla, car hi arriben les darreres formacions muntanyoses del Sistema Bètic; de fet, un conjunt de petits turons el més alt dels quals, el Mont-

FOTO: INTERNET

caio que en diuen, ultrapassa escassament els cent metres; doncs en cap d'ells no hi trobem el genèric *tossal*: o no en duen perquè no cal (això, per exemple, on s'aixeca el castell, anomenat per antonomàsia *el Castell*) o bé el que s'hi empra és el genèric habitual valencià *lloma*: *lloma de la Rabosa*, *lloma de l'Estany*...⁶

nada *platja dels Tussals* fou rebatejada així en els anys noranta del segle passat. Tradicionalment no es coneixia amb aquest nom, sinó com a *platja del Rebollo*, la pertinença de la qual es migpartia entre Elx i Guardamar. Per tal de diferenciar les platges d'ambdós termes municipals els guardamarencs batejaren la part que corresponia al seu terme com a *platja dels Tussals*. Cosa, com diu J.C. Martí, «que mostra la vitalitat d'aquesta denominació pel que fa a les dunes», si més no, per a «guardamarencs de soca-rel».

Advertim que l'alçada dels tussals de Guardamar, essent considerable tractant-se de dunes de casa nostra, és bastant inferior a la que donen les cotes per als pujols bètics que hem esmentat més amunt. El tussal més alt té 35 m, però el Montcaio, que hi és a prop, en té 106, i totes les altres llomes superen els 50.

Els tussals més alts es troben al costat mateix de la part antiga del poble, tant que en llur característic avanç per-

Dunes de Guardamar

FOTO: INTERNET

Com a mostra de la vivor de *tussal* com a apel·latiu de les dunes, Joan Carles Martí ens reporta que l'anome-

sistent amenaçaren de colgar d'arena la població. Amb què, per a evitar-ho, a mitjan segle XIX hom fixà aquestes dunes gairebé urbanes plantant-hi una pineda.

Cal dir que les dunes que donen nom a la *platja dels Tussals* són manifestament més baixes.

5. En el *Nomenclàtor* aquest pujol hi figura com a *turó d'en Montells*, és a dir, havent-se'n perdut el significat orogràfic i considerant que aquest nom era un nom de persona, un antropònim. S'ha de tenir en compte, però, que el DCVB consigna el cognom Monteis (això és, *montells* visibilitzant-ne el ieisme) entre altres llocs, també a Blanes.

6. El *Mapa topogràfic nacional de España* anomena aquestes llomes «montes» i en el cas de la segona que esmentem converteix *estany* en el nom del metall. Amb què el seu nom traduït és «monte del Estaño».

Els tendals (de sorra)

Un terme per a *duna*, si bé translàtic, és *tendal*. Tendal en aquest sentit no és sinó producte de la conversió d'una metàfora popular del significat propi del mot en un altre en què és sinònim de *duna*. Amb el benentès que *tendal* hi és, podríem dir, habilitat per a fer referència, més que a una duna sola, a un camp de dunes, això és, un *dunar*. Pere Coromines, en esmentar els tendals de sorra en *Prometeu*, diu que «produeixen la impressió d'un paisatge lunar, d'onades que s'han entercat» i els defineix com a 'terreny infèrtil si n'hi ha, i ondulat en pendent lleuger'.

En si aquest mot anomena (a més, és clar, d'una tenda de campanya gran) la tela que la forma, o bé d'una manera més precisa el 'tros de tela que mantingut a certa distància de terra, serveix per a fer d'ombra o d'aixopluc'. I Joan Coromines afegeix que en una nau el tendal era el pavelló de solemnitat que hom muntava a la coberta; o més exactament, el cobricel de domasos amb què aquest pavelló es protegia. La inevitable mica de panxa o les bosses que per sobre devia fer la roba estesa damunt l'espai del pavelló, penssem que devien suggerir l'estesa ondulada de la sorra amb què es veu el conjunt de cordons dunars que es formen en certes platges.

De tota manera, *tendal* en el sentit de *duna* sembla ser un terme més aviat local; en tot cas, exclusiu del català oriental o recollit únicament en el seu territori. El DCVB l'enregistra a *Blanes* i J. Coromines el consigna al delta del Llobregat (1932) en el sentit de 'ondulació allargassada de la sorra'. Els episodis de la novel·la *Prometeu* del seu pare en què fa ús d'aquest mot s'esdevenen als sorrals del delta del Llobregat, que descriu també així: «Els tendals de sorra amb la seva calva motejada de panicals... i algun bri de fenal o de jonquet...» (*Prometeu*, XI)⁷.

Si tot s'ha de dir, no sabem si encara ara *tendal* en aquesta accepció és gaire viu enlloc. En realitat, no recollia aquest mot el *Diccionari Fabra* ni tampoc ho fa la GEC. Apareix, si no anem errats, per primer cop en el DIEC, 1ª edició, en el sentit simplement de *duna*, una definició que en la segona edició és esmenada, creiem que encertadament, precisant que el que significa és una 'gran estesa arenosa i ondulada'. És a dir, *tendal*, més que sinònim de *duna*, ho és de *dunar*.

Els madellers (o, potser millor, medalers)

El *Diccionari de geologia* ens aporta també com a nom popular de la duna el terme *maderer*, propi —diu— de la platja de Calafell (Baix Penedès), però que potser podríem fer-lo de tota la costa sorrenca estesa entre Coma-ruga i Cubelles a la desembocadura del riu de Foix⁸. El recull en el llibre *Catalunya des del mar*, de Carlos Barral (1982), i ens informa que és el nom especial «que té en aqueix indret la duna on s'acaba el sorrall de la platja, al límit de la terra consolidada». Es tractaria, doncs, de la darrera duna de la platja, on ja tan sols arriben les ones de tempesta, i que, pel fet que es trobaria en contacte amb l'espai costaner que ja disposa d'una vegetació diguem ben establerta, en aquesta

duna de mica en mica també s'aniria introduint un cert mantell vegetal⁹.

Aquest mot, que no és esmentat en els reculls lexicogràfics catalans habituals —no el recullen ni en el DCVB ni en el DECat, i en l'entrada que hi fa el *Diccionari de geologia* dirigit per Oriol Riba es fa constar que es dubta de la seva idoneïtat catalana—, doncs hem pensat que potser pertany a la mateixa família dels mots *médano* i *médão*, del castellà i del portuguès respectivament, que signifiquen *duna*. Coromines creu que *médano* podria estar per un més antic *médalo*, del qual el mot de la costa penedesenca podria ser —pensem nosaltres— l'equivalent català. Difereixen fonamentalment tan sols per la terminació i l'accent.

L'ètim d'aquest mot hispànic és probablement, segons Coromines mateix, «un hispano-latino *mētulum* sacado de *mētula* 'pequeño mojón' diminutivo de *meta* 'mojón'.» I és possible que en temps pre-literaris *molló* signifiqués també 'límit'. Potser el nom del poble de Molló —afegeix— prové del fet que es troba en el límit entre els comtats de Besalú i Vallespir. En tot cas, si tot això es pogués confirmar, l'enigmàtic mot *maderer* deixaria de ser un terme suposadament espuri. La duna terminal es diria així perquè és la que marca la frontera de terra del *dunar*.

El poble de Molló, vist des de la pujada a coll d'Ares

FOTO: R. PUIG COROMINES

7. Heus-ne ací una altra citació: «se li va abraçar al coll i agarbonats rossolaren tots dos pel tendal de sorra» (*Prometeu*, XII). Aquesta novel·la, publicada l'any 1934, forma part de la trilogia *Les dites i facècies de l'estrenu filantrop en Tomàs de Bajalta*.

8. Aquestes platges són de les que s'han desvirtuat més amb l'ocupació urbanística. Potser tan sols se'n salva algun mínuscul racó de prop la desembocadura del riu de Foix, entre Cunit i Cubelles.

9. La geomorfologia descriu en un camp de dunes diferències entre elles segons llur posició.

Massís del Montgrí, amb la vall de Santa Caterina i la muntanya d'Ullà, vist des del vessant nord de Montplà

FOTO: VIQUIPÈDIA

Una darrera precisió. Amb tot el que hem dit creiem que la grafia correcta caldria que fos *medaler*, una forma, per altra part, en el català oriental fonèticament idèntica a *madeler*, perquè solament hi hauria hagut un intercanvi en la representació de les dues vocals neutres de la part àtona del mot.

Amb tot, el mot *duna* en la toponímia genuïna

Amb tot això cal tenir en compte que la paraula *duna* sembla haver-se incorporat al lèxic bàsic popular d'alguns llocs; en tot cas, diríem que apareix genuïnament en la toponímia actual d'alguns indrets. Així, certs noms de lloc de la costa de l'Alt Empordà construïts amb *duna* fent de genèric, aquest mot diríem que s'hi troba ben naturalitzat.

Això és observable sobretot en topònims de l'entorn de Montgrí. Així tenim, posem per cas, el veral d'aqueix massís muntanyós anomenat *les Dunes*, que no és sinó la gran depressió central que té aquest relleu i que es diu així perquè és tota ella recoberta de dunes. Aquestes formacions hi han arribat des de l'Escala enfilant-se (en forma de dunes dites escaladores) per un coll que és anomenat *coll de les Dunes*, un dels llocs de pas manifestament aprofitats pel vent per a fer-hi passar la

sorra. No cal dir que tot aquest camp dunar actualment es troba fixat amb una pineda.

N'hi ha fins i tot al vessant meridional del Montgrí. Just al peu del Montplà, mirant cap a llevant, cap a l'Estartit, hi ha el paratge anomenat *les dunes d'en Torroella*. El nom personal determinant el genèric *duna* podria pressuposar que aquest genèric ja forma part del vocabulari comú de tothom.

Cal fer esment també que modernament s'ha fet servir el mot *duna* com a reclam turístic. Això ha comportat posar aquest nom a tota mena d'establiments turístics: càmpings, urbanitzacions, bars, hotels, etc. Però no sols això, probablement. Potser algun nom de lloc ancestral ha estat substituït per un altre en què es pot fer referència al tema més comercial de les dunes. Que la platja que s'estén al nord de Sant Martí d'Empúries es digui *platja de les Dunes*, és sospitos.

Les esteses arenoses

Com a complement d'aquestes notes sobre els noms populars d'aqueixes formacions peculiars que es poden produir en les acumulacions de sorra i que són les dunes, esmentarem termes que es limiten a significar el mer aplec d'arena en un lloc; uns aplecs, però, sense els quals no es podria originar cap duna.

Retraïem, doncs, els mots següents: *sorral*, *arenal*, *sorrera*, *arener*, *arenera*, *areny*, *alfac*... Com podem veure, tots ells menys *alfac*, o deriven de *sorra* o bé de *arena* i, per consegüent, l'àrea d'ús de cadascun està en funció del primitiu que sigui vigent a la zona. I és que *sorra* i *arena* que, com sabem, podríem dir que són sinònims perfectes¹⁰ —i genuïns tots dos—, tanmateix cadascun té el seu propi terreny i n'està gelós; fins i tot, on *arena* és desusat, hi ha qui creu que aquest terme és *acastellanat*, diu Coromines, el qual continua explicant-nos que *sorra*, de fet, és una innovació, que en el significat de *arena* no es documenta fins al segle XVI. La paraula *areny* (que tant podria procedir del català *arena* com ja directament del llatí *arēnēus*) és «mot vell i cabdal, peculiar del català... que ja es troba sovint en formes més o menys llatinitzades, en documents des del segle IX».

Amb tot això tinguem present que *arena* és el mot corrent a les Balears, en el valencià i en el rossellonès i en una gran part del català occidental. *Sorra*, en canvi, es troba tan sols en el català central; però havent-hi desbancat diríem del tot l'ús comú de *arena*, per bé que encara es conserva en la toponímia. Així no és cap raresa trobar en aquesta zona, on *sorra* té l'exclusiva en la llengua oral, noms d'accidents del terreny amb la locució *de les Arenes* especificant-los, una riera o un torrent, posem per cas, anomenats així: *de les Arenes*.

Anàlogament, *sorral* i *arenal* són sinònims totals. Tots dos volen dir el mateix i tan sols això: l'indret d'una acumulació de sorra/arena. En canvi, el mot empordanès *sorrera*, que en principi significa també un lloc on abunda la sorra, per això mateix s'aplica també als indrets d'on se'n pot extreure¹¹. I igual-

10. Amb tot, la pedologia (o ciència del sòl) i la petrografia distingeixen un mot de l'altre. Únicament fan servir el terme *sorra* quan les dimensions dels grans estan entre determinats valors, els corresponents a les fraccions d'arena grossa i arena fina.

11. En l'ATC se'n localitza una, *les sorreres d'en Català*, que situa molt a la vora de l'Escala, dalt d'un pujol. Aquesta sorrera, el «MTN, 297-I, Montgó» la fa baixar del turó i la posa al fons del còrrec (el *còrrec de les Guilles*). Fent referència el determinatiu (*d'en Català*) a un nom de persona, segurament el propietari del lloc o de l'explotació (que el MTN asse-

ment s'esdevé en els derivats correlatius *arenere* i *arenera*.

Un *arenys* és també, en principi, un terreny cobert d'arena (DCVB), la qual en segons quins llocs entenen que pot anar barrejada amb còdols. Així, un arenys és sens dubte un tros del jaç d'un riu o una riera cobert de macs i arena. Si més no, d'aquesta manera és com ho consideren a Girona, a l'Empordà o a Bassella, a l'Alt Urgell, on la ribera Salada aboca les aigües al Segre (o, més ben dit, al pantà de Rialb).

Aquest mot posseeix algunes altres acepcions, secundàries i relacionades més o menys amb la principal, l'àmbit d'ús de les quals és, però, més aviat reduït.

Els alfacs

Diguem finalment alguna cosa sobre el terme *alfac*. *Alfac* és un mot d'origen aràbic, propi de les goles de l'Ebre, on ha donat lloc a un topònim il·lustre, el *port dels Alfacs*, situat davant Sant Carles de la Ràpita, el port des d'on s'havien fet a la mar alguns dels estols reials en les nostres conteses medievals¹².

En el significat d'aquest terme s'hi fan presents tres elements: l'*arena*, l'*embocadura fluvial* i el *port*. Coromines, però, tan sols pren en consideració els dos darrers. Un *alfac*, sembla afirmar, seria fonamentalment aquell port per a les naus que permet la gola per on un gran riu aboca les aigües al mar. Considera que el port dels Alfacs es diu així de l'època en què era per allà que l'Ebre tenia la seva sortida al mar. Obvia (o així fa l'efecte) els sorrals o bancs de sorra que solen formar-se en aquests llocs. En tot cas, no els té en compte com a tret essencial.

Hem observat que en algun dels mapes dels segles XVII i XVIII, bé del

El Principat segons N. de Far (1705). El mapa de P. du Val (1677) en deu ser el model

Principat, bé del País Valencià (amb el delta de l'Ebre figurant-hi també), el mot *alfacs* apareix no solament en el nom del port famós, ans també denominant el contorn vora mar del delta. Un topònim que segurament no convenia ometre perquè corresponia a un accident marí a tenir en compte: el cordó de bancs de sorra que resseguia el perímetre d'aquest litoral. Una ribera que era dibuixada com un aplec d'illes molt juntes¹³ (en què s'havien anat convertint els bancs de sorra). Tinguem en compte que aquests mapes són d'un període en què hi ha un creixement accelerat del delta, amb la inseguretats que això devia comportar per a la navegació en aquella zona.

Els alfacs, barres arenoses d'una costa de terra baixa que es nega fàcilment, que poden amagar rere seu estanys, o més ben dit, albuferes, tenen un bon representant en l'indret anomenat *l'Alfacada*, que es troba a la riba dreta de l'Ebre a tocar de la *gola de Migjorn* (per tant, fent costat a l'*illa de Buda*) i és bàsicament una bassa, maresma o aiguamoll amb un sorrall, probablement dunar, davant.

Doncs tenint en compte aquest indret paradigmàtic —que per altra part confirma que no es pot prescindir del component arenós (o entre sorrenc i fangós) en el concepte de *alfac*— potser fóra adient d'afegir a la seva definició, en algun cas, que l'*alfac* és una formació del litoral marí que possibilita l'establiment d'un estany darrere seu. És a

nyala amb el signe convencional de mina a cel obert), sembla més convincent la localització del mapa espanyol.

Altrament podria ser que aquesta indústria extractiva hagués plegat i ara el nom s'hagués convertit en el del turó immediat o, més ben dit, es conegués amb aquest nom, ara encara, l'indret amb també part del seu entorn immediat.

12. Fou el successor del també famós *port Fangós*, cegat per la sorra cap al final del segle XIV i situat més cap al nord, al sud de l'actual *gola de Migjorn*.

13. En algun d'aquests mapes apareix el topònim *illes dels alfacs*.

dir, l'alfac és essencialment un relleu sorrenc en forma de llom, que emergeix a la gola d'un riu o paral·lelament a la costa en platges pròximes i que sovint té un estany o maresma darrere. Lla-vors constitueix un espai que és una barreja de sorral i aiguamoll, amb la colonització consegüent d'aquest darrer per una vegetació peculiar.

Val a dir que el DLC i el DIEC defineixen l'*alfac* simplement com 'un banc d'arena format en l'embocadura d'un riu'. El DCVB ve a dir també el mateix, però no exclou una localització costanera més general (diu que es forma «en la costa o desembocadura d'un riu»); les goles dels rius, doncs, no en tenen l'exclusiva, talment com ho indicava el *Diccionari Labèrnia* de 1836, del qual l'Alcover-Moll aplega aquest mot. ♦

Noms vulgars de les dunes segons el *Diccionari de geologia*

bony d'arena	(Eivissa)
montinya	(Rosselló)
munt	(Mallorca, Xàbia)
muntanya d'arena	(Tamarit de Llitera)
muntanyar, muntanyàs	(Menorca)
muntell	(Delta de l'Ebre)
piló	(Menorca)
pujol	(les Pitiüses)
tendal	(Blanes)
tossal	(Guardamar)
madeler	(Carlos Barral, dubtós)

Bibliografia

- *Atlas topogràfic de Catalunya*, 3ª edició (ATC) 1:50.000, 3 vols., Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona 2004.
- BARRAL, Carlos, *Catalunya des del mar*, El Balanci, Ed. 62, Barcelona 2006.
- CASANOVAS HERRERO, Emili, *Toponímia oronímica i repartició semàntica*, Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica, XLIV, 1991.
- COROMINES, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat), 9 vols., Curial - «la Caixa», Barcelona 1980-2001.
- *Onomasticon Cataloniae* (II-VIII), Curial - «la Caixa», Barcelona 1884-1997.
- COROMINES, Joan, PASCUAL, A., *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, vol. IV, Ed. Gredos, Madrid 2002.
- COROMINES, Pere, *Obres completes* (Prometeu), Biblioteca Perenne, Ed. Selecta, Barcelona 1972.
- *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), d'Alcover i Moll.
- *Diccionari de geologia*, direcció d'Oriol Riba i Arderiu, Institut d'Estudis Catalans - Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona 1997.
- *Diccionari de la llengua catalana*, 2^a ed. DIEC, Ed. 62. - Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007.
- *Diccionari general de la llengua catalana*, Pompeu Fabra, 6^a ed. (revisat i ampliat per Josep Miracle), A. López Llausàs Ed., Barcelona 1974.
- *Diccionari manual de la llengua catalana* (DMLC), Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona 2009.
- *El Montgó, parc natural* 1:15.000, Ed. Piolet, Barcelona 2012.
- *Gran diccionari 62 de la llengua catalana* (DLC), a cura de Lluís López del Castillo, Ed. 62, 2^a ed., Barcelona 2005.
- *Gran enciclopèdia catalana* (GEC), 16 vols., Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona 1070.
- *Mapa topogràfic de Catalunya* 1:25.000, Parc Natural d'Aiguestortes i Estany de Sant Maurici, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1^a ed., Barcelona 1997.
- *Mapa Topográfico de Cataluña* 1:250.000, Ed. Alpina.
- *Mapa Topográfico Nacional de España* 1:25.000, 297-III, L'Estartit; 297-I, Montgó; 914-II, Guardamar de Segura; 914-IV, La Mata.
- *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, 2^a ed., Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2009.
- ORDINAS GARAU, Antoni, *Geografia i toponímia de les Illes Balears*, Ed. Moll, Palma 2001.
- ROSSELLÓ I VERGÉS, Vicenç M., *Cartografia històrica dels Països Catalans*, Universitat de València - Institut d'Estudis Catalans, València 2008.
- *Parc Natural del Delta de l'Ebre* 1:30.000, Ed. Piolet, Barcelona 2008.